

Janusz Zuziak

Wysiółek mobilizacyjno-organizacyjny Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w drugiej wojnie światowej

---

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 5, 235-246

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Janusz Zuziak

WYSIŁEK MOBILIZACYJNO-ORGANIZACYJNY POLSKICH SIŁ ZBROJNYCH NA ZACHODZIE W DRUGIEJ WOJNIE ŚWIATOWEJ

Kłęska wrześniowa 1939 roku i zajęcie całości terytorium Polski przez wrogie armie agresorów niemieckiego i radzieckiego nie spowodowały zniknięcia Polski z mapy świata, nie spowodowały zaprzestania dalszej walki wojska i narodu polskiego. Polska nadal pozostawała aktywnym sojusznikiem koalicji antyniemieckiej, mimo utraty swego terytorium, mimo kryzysu konstytucyjnego, przez jaki przeszła w wyniku internowania naczelnych władz państwowych i wojskowych na terenie Rumunii.

Nikt spośród polskiego kierownictwa politycznego ani wojskowego nawet przez moment nie dopuszczał myśli, iż wytworzony stan rzeczy można uznać za trwały, nikt nie dopuszczał myśli o możliwości pogodzenia się z tragicznym losem. Również polskie społeczeństwo nie miało zamiaru rezygnować z dalszej walki z najeźdźcami, walki o odzyskanie niepodległości i suwerenności Polski.

Kontynuowanie walki zbrojnej stawało się wówczas koniecznością dziejową. Było ponadto widowym znakiem, że Polska, jako państwo, nie przestała istnieć. Uosobieniem tej walki były naczelne władze państwowe i wojskowe na obczyźnie oraz odtworzone – najpierw u boku Francji, a następnie Wielkiej Brytanii – Polskie Siły Zbrojne, które na lądzie, morzu i w powietrzu dokumentowały polską obecność w obozie aliantów przez cały okres drugiej wojny światowej. Nadrzędnym celem władz polskich na obczyźnie był maksymalny udział Polski w wojnie u boku aliantów, udział który w efekcie doprowadzić miał do wyzwolenia okupowanego kraju.

Odbudowa PSZ we Francji (wrzesień 1939 – czerwiec 1940r.)

Podstawami formalno-prawnymi odbudowy i rozbudowy Polskich Sił Zbrojnych u boku sojuszników francuskiego i brytyjskiego były umowy polityczno-wojskowe oraz porozumienia zawierane między rządem polskim a rządami sojusznicznymi.

1. 4 września 1939 roku został podpisany polityczny układ interpretacyjny do polsko-francuskiego sojuszu z 1921 roku. Układ ze strony polskiej podpisał ambasador Juliusz Łukasiewicz, ze strony francuskiej minister spraw zagranicznych Georges Bonnet.
2. 9 września 1939 roku zawarta została międzyrządowa umowa polsko-francuska w sprawie utworzenia we Francji jednej polskiej dywizji. Umowę podpisali ambasador Juliusz Łukasiewicz i Premier Francji Edouard Daladier.
3. W rozwinięciu umowy z 9 września 1939 roku i w wyniku rozmów polsko –

francuskich, 21 września 1939 roku został podpisany protokół wykonawczy do umowy z 9 września 1939 roku.

4. 25 października 1939 roku odbyła się w Paryżu polsko-francusko-brytyjska konferencja w sprawie użycia personelu polskiego lotnictwa. Delegacji polskiej przewodniczył generalny inspektor lotnictwa, gen. Józef Zając, delegacji francuskiej pierwszy zastępca szefa sztabu armii powietrznej, gen. Romatet, delegacji brytyjskiej przedstawiciel brytyjski w Komitecie Studiów Francusko-Brytyjskich, gen. Evill.
5. 18 listopada 1939 roku w Londynie podpisana została polsko-brytyjska umowa morska, jako formalna podstawa współpracy polskich okrętów z brytyjską marynarką wojenną. Umowę podpisał ze strony polskiej ambasador Edward Raczynski, ze strony brytyjskiej podsekretarz stanu Foreign Office, Alexander George Cadogan.
(W umowie tej zespoły polskich okrętów określano jako część sprzymierzonych sił zbrojnych, będących pod operacyjnym dowództwem admiralicji brytyjskiej, która będzie mogła wypożyczać polskiej marynarce wojennej okręty pod warunkiem, że Polacy dostarczą odpowiednio wyszkolonych załóg).
6. 4 stycznia 1940 roku została zawarta umowa wojskowa między Polską a Francją. Umowa ta powoływała się na umowy polsko-francuskie z roku 1921 i 1925 oraz na protokół z 4 września 1939 roku, a jednocześnie umarzała umowę z 9 września. W generalnych założeniach zapewniała wykonanie polskich planów odbudowy i rozbudowy Polskich Sił Zbrojnych. Tego samego dnia podpisana została umowa w sprawie polskich sił powietrznych. Umowę tą podpisali premierzy Władysław Sikorski i Edouard Daladier.
7. 17 lutego 1940 roku podpisana została umowa techniczna dotycząca odtworzenia polskich sił powietrznych we Francji. Umowę podpisał ze strony polskiej gen. Władysław Sikorski, jako minister Spraw Wojskowych, ze strony francuskiej minister Lotnictwa Republiki Francuskiej, Guy la Chambre.
8. W związku z konferencją lotniczą z 25 października 1939 roku, 28 maja 1940 roku Premier Winston Churchill przesłał gen. Władysławowi Sikorskiemu poprawione memorandum i projekt umowy dotyczący tworzenia polskich jednostek lotniczych w ramach lotnictwa brytyjskiego. Projekt ten gen. Sikorski podpisał 11 czerwca 1940 roku.

Na podstawie tych umów przystąpiono do odtwarzania i rozbudowy sił zbrojnych. Pracami tymi kierowały centralne władze wojskowe, których struktura przyjęta w listopadzie 1939 roku wyglądała w ogólnym zarysie następująco:

- Naczelnny Wódz
- Ministerstwo Spraw Wojskowych (od października 1942 roku Ministerstwo Obrony Narodowej)
- Sztab Naczelnego Wodza

Zasoby sił ludzkich

Jednym z podstawowych czynników odbudowy Polskich Sił Zbrojnych były zasoby ludzkie znajdujące się na obczyźnie. Składały się one z dwóch podstawowych grup. Pierwsza to ocalałe resztki wojska polskiego jakie po kampanii wrześniowej przeszły za granicę i zostały internowane w Rumunii, na Węgrzech i w państwach bałtyckich. Grupa druga to przedwojenna Polonia, z najliczniejszą Polonią francuską.

Według meldunku polskiego attache w Budapeszcie do pierwszych dni października 1939 roku granicę węgierską przekroczyło blisko 40 000 żołnierzy, w tym około 5400 oficerów. Było tu kilka jednostek liniowych, m.in. 10 brygada pancernomotorowa, części 3 brygady strzelców górskich i pułku KOP „Karpaty”, szereg innych zwartych oddziałów. Wśród internowanych na Węgrzech był także liczny (około 900 osób) personel lotniczy.

Granicę rumuńską z kolei we wrześniu 1939 roku przekroczyło około 30 000 żołnierzy. Żołnierze należeli przeważnie do centralnych władz wojskowych. Wśród internowanych dominował duży odsetek oficerów, zwłaszcza starszych stopniem. Około 1/3 ogółu internowanych w Rumunii stanowił personel lotniczy (9276 osób). Z wojskiem do Rumunii przeszło również około 22 000 uchodźców cywilnych, wśród których znaczną grupę stanowili rezerwiści i mężczyźni w wieku poborowym.

W państwach bałtyckich internowanych zostało około 15 000 żołnierzy, z tego 13 800 znalazło się na terenie Litwy (2500 oficerów, 9 000 szeregowych, 300 podchorążych i 2 000 policjantów).

Znacznie większe ilościowo zasoby ludzkie posiadała Polonia. We Francji blisko 500 000, w Belgii około 30 000, w Wielkiej Brytanii 3 000. Znacznie większe możliwości rysowały się na półkuli zachodniej, głównie w USA (4 500 000 Polaków) i w Kanadzie (170 000 Polaków). W rezultacie przewidywano, iż zaciąg ochotniczy w USA, Belgii, Kanadzie i Anglii może dać około 20 do 30 000, chociaż były i takie optymistyczne przewidywania, według których spodziewano się nawet 200 000. (Jak pokazało życie, żadne z tych szacunków nie sprawdziły się). Ze względu na to, iż USA i Belgia w okresie odtwarzania wojska polskiego we Francji w latach 1939/1940 nie znajdowały się jeszcze w stanie wojny nie można było na tym terenie prowadzić rekrutacji obowiązkowej, jedynie zaciąg ochotniczy.

Polsko-francuska umowa z 9 września 1939 roku przewidywała, iż mobilizacji na terenie Francji podlegać miało 28 roczników Polaków. Powszechny spis Polaków przeprowadzony przez poszczególne merostwa wykazał w tych rocznikach obecność 129 000 osób¹. Na podstawie wyniku spisu polskie wojskowe Centralne Biuro Rekrutacyjne opracowało plan poboru, który przeprowadzony został w dniach od 17 do 20 października 1939 roku.

Francuski warunek zatrzymania w przemyśle wojennym (głównie w górnictwie i hutnictwie) Polaków na podstawie przepisów odnoszących się do Francuzów sprawił, iż ilość ludzi będących do dyspozycji wojska zmalała ze 129 000 do 60 000.

---

¹ Zob. A. K a m i ń s k i, *Mobilizacja polska we Francji*, [w:] *11 XI 1941 Grenoble*, Grenoble 1942, s. 175.

Trzeba przy tym zaznaczyć, iż kilka tysięcy objętych spisem podoficerów należało do starych roczników służących w wojsku w pierwszej wojnie światowej. Oficerów rezerwy było we Francji zaledwie kilkudziesięciu. Sprawa kadry i specjalistów wojskowych stanowiła zatem poważny problem.

Spośród 60 000 zasobów ludzkich emigracji polskiej we Francji wcielonych do szeregów wojska polskiego zostało przeszło 50 500 osób. Z tego 1000 ochotników, którzy zgłosili się jeszcze we wrześniu 1939 roku, 49 000 poborowych i rezerwistów powołanych przez Centralne Biuro Rekrutacyjne i około 500 ochotników do marynarki wojennej wybranych przez CBR z roczników 1920 i 1921. Poborowi i rezerwiści z Polonii francuskiej stanowili 5/8 stanu liczebnego armii polskiej we Francji. Stawiennictwo na stacjach zbornych, w stosunku do ilości powoływanych, wynosiło przeciętnie 90%. Przy czym stawiennictwo wśród Polaków wynosiło nawet ponad 95%, zaś wśród mniejszości narodowych zaledwie 50%². 6 000 mężczyzn nie zdążono już – na skutek ataku niemieckiego na Francję w maju 1940 roku – powołać do szeregów polskich oddziałów³.

Żołnierze z emigracji wypełnili przynajmniej w 80% szeregi 1. Dywizji Grenadierów, 2. Dywizji Strzelców Pieszych, Samodzielnej Brygady Strzelców Podhalańskich, 3. Dywizji Piechoty oraz 10 brygady kawalerii pancernej. Konkludując można stwierdzić, iż emigracja polska na terenie Francji dobrze zdała egzamin ze swej dyspozycyjności wobec Polski.

Dopływ wojskowych internowanych na terenie Węgier i Rumunii utrudniony był przez przeszkody stawiane na skutek nacisku niemieckiego zarówno na państwa internujące, jak i tranzytowe. Ze względu na konieczność posiadania kadry dowódczej zagadnienie ewakuacji wysuwało się na plan pierwszy. Rozpoczęła się ona bezpośrednio po internowaniu w skromnym zakresie, ale wkrótce nabrała już planowej, na szerszą skalę akcji.

Na szczeblu centralnym akcją ewakuacyjną kierowała początkowo specjalna komórka Sztabu (szefostwo ewakuacji), a w listopadzie 1939 roku, po przeprowadzonej reorganizacji ministerstwa Spraw Wojskowych, samodzielny referat ewakuacji.

Łączne zasoby rekrutacyjne na terenie Rumunii, Węgier i krajów bałtyckich wynosiły około 85 000 żołnierzy i 3500 mężczyzn zdolnych do służby wojskowej. Do połowy czerwca 1940 roku akcją ewakuacyjną objęto 43 000 osób. Z tego do Francji i częściowo do Wielkiej Brytanii przybyło około 34 000, do Syrii (tzw. ewakuacja B) blisko 4000, natomiast 5000 osób utknęło w drodze⁴. Przyjąć zatem można, iż do czerwca 1940 roku ewakuacja do Francji i Syrii wyraża się liczbą około 38 000 ludzi⁵.

Z zasobów uzyskanych z ewakuacji, zaciągu i poboru w okresie od września 1939 roku do czerwca 1940 roku, czyli w tzw. okresie francuskim, zorganizowano:

---

² Tamże.

³ Zob. W. B i e g a ń s k i, *Wojsko Polskie we Francji 1939-1940*, Warszawa 1967, s. 96.

⁴ Tamże, s. 138.

⁵ Takie dane podaje także B. W r o ń s k i, *Wysilek mobilizacyjno-organizacyjny Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w drugiej wojnie światowej*, [w:] *Polski wysilek zbrojny w drugiej wojnie światowej*, Londyn 1988, s.81.

1. Dywizję Grenadierów
2. Dywizję Strzelców Pieszych
3. Dywizję Piechoty
4. Dywizję Piechoty
- Samodzielną Brygadę Strzelców Podhalańskich
- Samodzielną Brygadę Strzelców Karpackich
- 10 Brygadę Pancerno-Motorową
- 9 kompanii przeciwpancernych (przydzielonych do dywizji francuskich)
- Ośrodki i obozy wyszkolenia

14 maja 1940 roku stan organizacyjny jednostek Polskich Sił Powietrznych wyglądał następująco:

- 4 dywizjony myśliwskie
- 2 dywizjony obserwacyjne
- 1 dywizjon bombowy

W okresie francuskim działały na morzach także polskie okręty:

- 3 kontrtorpedowce („Błyskawica”, „Grom”, „Burza”)
- 2 okręty podwodne („Orzeł” i „Wilk”)

Ponadto 3 maja 1940 roku na Malcie została podniesiona polska bandera na brytyjskim kontrtorpedowcu „Garland”, który zatrzymał swą nazwę w dalszej służbie pod polską już banderą.

Stan liczebny Polskich Sił Zbrojnych w czerwcu 1940 roku przedstawiał się zatem następująco:

	oficerowie	podoficerowie i szeregowi	razem
Francja			
(obszar operacyjny)			
wojsko	1451	40541	41992
siły powietrzne	111	444	555
(na tyłach)			
wojsko	4127	21 174	25 301
siły powietrzne	1380	5305	6685
Środkowy Wschód			
wojsko	216	3822	4038
Wielka Brytania			
marynarka woj.	133	1241	1374
siły powietrzne	243	2073	2316
RAZEM	7661	74 600	82 261

Stany w przedstawionej powyżej tabeli należy uzupełnić (zwiększyć) o ubytki czyli żołnierzy zabitych, zmarłych, poległych i w niewoli do 15 czerwca 1940 roku. Całkowita liczba ubytków wynosi 2200 ludzi. Zatem sumaryczny wysiłek mobilizacyjny Polskich Sił Zbrojnych w okresie francuskim wyraża się liczbą 84 461 żołnierzy.

W tym:

Przybyłych z Polski na okrętach	900
Ewakuowanych z Węgier, Rumunii, państw bałtyckich	38 600
Z poboru w Wielkiej Brytanii	900
Zaciąg i pobór we Francji	44 700
Razem	85 100

(Liczba 85 100 obejmuje także 600 żołnierzy znajdujących się w tym czasie w transportach ewakuacyjnych).

Odbudowa i rozbudowa Polskich Sił Zbrojnych w oparciu o Wielką Brytanię

Klęska Francji w czerwcu 1940 roku przekreśliła dotychczasowy dorobek w zakresie odbudowy wojska polskiego na obczyźnie. Mimo tak dramatycznego rozwoju sytuacji Polacy nie mieli zamiaru kapitulować. Kierownictwo polityczne pod przywództwem gen. Władysława Sikorskiego podjęło decyzję o kontynuowaniu wysiłku zbrojnego u boku Wielkiej Brytanii, dokąd kierowano niezaangażowane w walce we Francji oddziały i dokąd kierowały się po zakończonych walkach rozproszone grupy żołnierzy polskich.

Zorganizowana zbiorowa ewakuacja wojska z terenu Francji zakończona została w zasadzie z końcem czerwca 1940 roku. W następnych miesiącach i latach trwała ona nadal, ale miała już charakter ewakuacji tajnej.

Ogólna ilość żołnierzy ewakuowanych z Francji na Wyspy Brytyjskie do połowy lipca wyniosła 19 451, w tym 4306 oficerów i 10 942 podoficerów i szeregowych wojsk lądowych, 986 oficerów i 3217 podoficerów i szeregowych lotnictwa⁶. Z całości sił polskich odbudowanych na terenie Francji zdołano zatem ewakuować około 23,5%. Poza ewakuowanymi na terenie Wielkiej Brytanii znajdowała się polska marynarka wojenna – 136 oficerów i 1219 podoficerów i marynarzy, a także polski personel lotniczy RAF-u – 243 oficerów i 1983 podoficerów. Jeśli do tego dodamy Samodzielną Brygadę Strzelców Karpackich stacjonującą w tym czasie w Syrii, liczącą 4432 żołnierzy, to okazuje się, iż z klęski Francji uratowało się około 27 600 żołnierzy. Wynika z tego, że wojsko polskie w rezultacie udziału w kampanii francuskiej straciło ponad 66% swoich stanów liczebnych⁷.

Z takim stanem wyjściowym przystępowano do ponownej odbudowy sił zbrojnych na obczyźnie, dodać przy tym trzeba, że zasoby ludzkie i wynikające stąd możliwości były już znacznie skromniejsze. Znacznie trudniej przebiegała ewakuacja z terenu Węgier i Rumunii, gdzie przebywało jeszcze ponad 23 500 żołnierzy, zupełnie niemożliwą była już ewakuacja żołnierzy internowanych na terenie państw

⁶ *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. II, cz. 1, *Kampanie na obczyźnie*, s. 145.

⁷ W. B i e g a ń s k i, *Wojsko Polskie we Francji*, s. 358.

bałtyckich. Jedyne poważnym źródłem dopływu świeżych zasobów personalnych pozostawały zatem kraje obu Ameryk, w szczególności USA i Kanada. Jak się jednakże w niedalekiej przyszłości okazało akcja werbunkowa na tym terenie nie przyniosła absolutnie takich rezultatów na jakie liczone.

Generalnie można przyjąć, iż w latach 1940-1945 ewakuacja dała siłom zbrojnym 13 623 żołnierzy.

Wylądowanie Polskich Sił Zbrojnych na terenie Wielkiej Brytanii było naruszeniem brytyjskiego prawa konstytucyjnego zabraniającego postoju obcych wojsk na terenie Zjednoczonego Królestwa bez zgody parlamentu. (Premier Winston Churchill nie wahał się jednakże przekroczyć swych uprawnień i udzielił swej zgody na pobyt polskich oddziałów na wyspach brytyjskich). Pobyt wojsk polskich został zalegalizowany ustawą z 22 sierpnia 1940 roku.

5 sierpnia 1940 roku rząd brytyjski zawarł z rządem polskim umowę wojskową, podpisaną przez W. Churchilla i ministra spraw zagranicznych lorda Eduarda Halifaxa ze strony brytyjskiej oraz premiera W. Sikorskiego i ministra spraw zagranicznych Augusta Zaleskiego. Umowa ta stanowiła podstawę odbudowy Polskich Sił Zbrojnych u boku i przy pomocy Wielkiej Brytanii. 30 lipca 1940 roku podpisany został załącznik do powyższej umowy dotyczący sił powietrznych.

30 lipca 1941 roku w Londynie podpisany został układ polsko-radziecki przywracający stosunki dyplomatyczne między obu rządami i dający zgodę rządu radzieckiego na tworzenie wojska polskiego na terenie Związku Radzieckiego.

14 sierpnia 1941 roku zawarta została „Umowa wojskowa między Naczelnym Dowództwem ZSRR i Polskim Naczelnym Dowództwem.” Umowa ta ustalała sposób organizowania armii polskiej na terenie radzieckim. (Umowę podpisał pełnomocnik Naczelnego Wodza, gen. Zygmunt Bohusz – Szyszko i pełnomocnik dowództwa radzieckiego, gen. Andriej Wasilewski).

4 grudnia 1941 roku w wyniku konferencji (3 grudnia) gen. W. Sikorskiego z Józefem Stalinem strona radziecka zgodziła się na formowanie sześciu dywizji i ośrodka zapasowego o ogólnym stanie ilościowym 96 000 ludzi.

18 marca 1942 roku doszło do spotkania gen. Władysława Andersa z J. Stalinem w trakcie którego ustalono, iż wojsko polskie na terenie ZSRR będzie otrzymywało tylko 44 000 racji żywnościowych. Nadwyżka żołnierzy, pozbawiona racji żywnościowych, miała zostać ewakuowana do Persji. (tzw. pierwsza ewakuacja ze Związku Radzieckiego).

26 lipca 1942 roku gen. W. Anders otrzymał pismo podpisane przez gen. Gieorgija Żukowa wyrażające zgodę rządu radzieckiego na ewakuację oddziałów polskich z ZSRR.

Stan Liczebny całości Polskich Sił Zbrojnych w drugiej połowie lipca 1940 roku przedstawiał się następująco:

	oficerowie	podoficerowie i szeregowi	razem
SBSK (Palestyna)	534	3898	4432
Ewakuowani z Francji	4306	10 942	15 248
Razem wojsko	4840	14 840	19 680
Marynarka Wojenna	142	1368	1505
Siły Powietrzne:			
Ewakuowani z Francji	986	3217	4203
Lotnicy w W. Bryt. (RAF)	243	1983	2226
Razem siły powietrzne	1229	5200	6429
Ogółem Pol. Siły Zbrojne	6211	21 403	27 614

Pobór przeprowadzony w lipcu 1940 roku wśród ewakuowanych z Francji cywilów dał zaledwie 663 osoby, a dalszy pobór na terenie Wielkiej Brytanii do 1945 roku dał 302 osoby. Razem zatem z poboru uzyskano 965 osób⁸.

Rekrutacja na terenie Środkowego Wschodu dała 828 osób. Równie skromne okazały się rezultaty akcji zaciągowej w Ameryce Północnej, zaledwie 722 ochotników. Niewiele lepiej sytuacja przedstawiała się jeśli chodzi o wynik akcji zaciągowej na terenie Ameryki Południowej – 1568 osób. Razem więc na kontynencie amerykańskim zwerbowano do Wojska Polskiego 2290 osób.

Ewakuacja ze Związku Radzieckiego

Pierwsza decyzja o ewakuacji wojska polskiego z terenu Związku Radzieckiego zapadła 18 marca 1942 roku w trakcie konferencji gen. Andersa ze Stalinem. Pierwszy statek ewakuacyjny odplynął z Krasnowodzka 24 marca a ostatni 3 kwietnia 1942 roku.

W okresie pierwszej ewakuacji teren ZSRR opuściło 33 069 żołnierzy, w tym 1603 oficerów i 28 427 podoficerów i szeregowych, a także 1159 ochotniczek i 1880 junaków. Ewakuowano także 10 789 osób cywilnych, w tym 3100 dzieci⁹.

W trakcie drugiej ewakuacji (9 sierpnia – 1 września 1942 r.) ewakuowano 2430 oficerów i 36 701 podoficerów i szeregowych, 112 urzędników wojskowych, 1765 kobiet z Pomocniczej Wojskowej Służby Kobiet (PWSK), 2738 junaków i 25 501 osób cywilnych, w tym 9633 dzieci. Razem 69 247 osób, przy czym w Pahlewi zmarło 568.

Reasumując, w dwóch okresach ewakuacji z terenu Związku Radzieckiego wyjechało około 83 000 osób należących do Polskich Sił Zbrojnych.

Spośród ewakuowanych ze Związku Radzieckiego na Środkowy Wschód wysłano na uzupełnienie do Wielkiej Brytanii, (1 Korpusu, marynarka wojenna i lotnictwo), 348 oficerów, 11 254 podoficerów i szeregowych, 490 kobiet z PWSK i 266 juna-

⁸ B. W r o ń s k i, *Wysilek...* s. 85.

⁹ Tamże, s. 86.

ków. W 1944 roku wysłano dalszych 10 oficerów i 601 ochotniczek do Polskiej Lotniczej Służby Kobiet (PLSK) oraz 408 szeregowców i 327 junaków do lotnictwa.

Ewakuacja specjalna

Pod określeniem ewakuacja specjalna rozumiemy działania podjęte przez dowództwo polskie w celu wydobycia jeńców niemieckich Polaków, wziętych do niewoli przez wojska sprzymierzone. Istota i ważność tego problemu dla rozbudowy PSZ została należycie zrozumiana przez władze brytyjskie. Ustalone zostały zasady wydobywania jeńców z obozów jenieckich, zasady selekcji i wcielania byłych żołnierzy niemieckich (wszyscy w zasadzie wywodzili się z Wehrmachtu) do PSZ. Wynik tej akcji był rzeczywiście ilościowo imponujący, dał bowiem 89 300 żołnierzy.

Zajęcie znacznej części kontynentu europejskiego przez wojska sprzymierzonych stwarzało dogodne warunki dla dalszej rozbudowy PSZ. Polscy sztabowcy opracowali plan szeroko zakrojonej mobilizacji obywateli polskich we Francji i Belgii oraz wykorzystania zasobów personalnych znajdujących się na terenie Niemiec (obozy, prace przymusowe, itp.). Szacowano, iż znajduje się tam 300 000 jeńców i 1 200 000 wysiedlonych. W powyższej sprawie przeprowadzonych zostało kilka polsko-brytyjskich konferencji.

Problem zaciągu do PSZ został załatwiony 1 października 1944 roku na konferencji zwołanej przez Naczelne Dowództwo Armii Sprzymierzonych (SHAEF) w Brukseli. Ustalono wówczas, że zaciąg ograniczyć się powinien do 10 000 żołnierzy, z czego 7000 miało odejść do jednostek podporządkowanych organizacyjnie dowództwu brytyjskiemu, a 3000 do 2 Korpusu. Na początku 1945 roku uzyskano ponadto zgodę władz brytyjskich na zaciąg 1113 ochotniczek do służb kobiecych.

Rozmowy władz polskich z Brytyjczykami w sprawie polskich żołnierzy, jeńców z września 1939 roku i AK-owców trwały do połowy 1945 roku. Mimo okazywanej życzliwości strony brytyjskiej w tym względzie, wyraźnie widać było, iż dalszy wzrost PSZ nie leżał już w interesie Brytyjczyków. Częściowy sukces w tym kierunku odniosła tylko marynarka wojenna, do której szeregow udało się wcielić z obozów jenieckich 68 oficerów i 225 marynarzy. Do lotnictwa powróciło w tym czasie 154 oficerów i 293 szeregowych, którzy znajdowali się w niewoli niemieckiej.

Nieco liberalniejsze stosunki w kwestii naboru spośród Polaków – jeńców niemieckich panowały na śródziemnomorskim teatrze operacyjnym, gdzie udało się wcielić do 2 Korpusu około 6500 żołnierzy.

Zasoby ludzkie na kontynencie w dniu 1 października 1944 roku

Ochotnicy z emigracji francuskiej i belgijskiej	7000
Inni wcieleni we Francji	14 500
2 DSP Szwajcaria	2500
wcieleni przez 2 Korpus marynarze i lotnicy	6500 750
RAZEM	31 250

1 lipca 1945 roku na terenie Francji przebywało dodatkowo 607 oficerów, 9745 szeregowych, 26 ochotniczek i 230 junaków, oczekujących na przydziały po uratowaniu z obozów niemieckich, itd.

Zatem wynik końcowy tzw. dorobku poinwazyjnego wyniósł około 42 000 osób.

Wynik wysiłku mobilizacyjnego do PSZ na Zachodzie w okresie lipiec 1940 – lipiec 1945

Pobór w W. Bryt. i na Środkowym Wsch.	1780	(0,8%)
Ewakuacja (łącznie z 2 DSP)	14 210	(6,5%)
Zaciąg w Ameryce	2290	(1,0%)
Armia Polska w Rosji	83 000	(38%)
Polacy z armii niemieckiej	89 300	(40,7%)
Zaciąg we Francji	7000	(3,2%)
Polacy z obszaru Niemiec	21 750	(9,8%)
RAZEM	219 330	
Wysiłek org. – mob. okresu francuskiego wrzesień 1939 – czerwiec 1940	85 100	
Wynik ogólny wrzesień 1939 – lipiec 1945	304 440	

Straty i ubytki w tym samym okresie wyniosły 76 440 (polegli, zmarli, niewola, zwolnieni itd.). Samych poległych i zmarłych z ran – 7608.

Stan ewidencyjny w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie w dniu 1 lipca 1945 roku wynosił 228 000.

	Oficerowie	Podofic. i szeregowi	Razem	PSK	Junacy
Wojsko	15 524	186 516	202 040	4722	2243
Mar. Woj.	332	3392	3724	112	-
Lotnictwo	2389	11 100	13 489	1211	462
RAZEM	18 245	201 008	219 253	6045	2705

Mimo brytyjskich zakazów w sprawie dalszego werbowania Polaków do szeregów PSZ na Zachodzie polskie władze nie przerwały akcji wcielania obywateli polskich znajdujących się w Niemczech i w krajach Europy Zachodniej. Wcielanie trwało do jesieni 1945 roku, kiedy to PSZ na Zachodzie osiągnęły największy stan osobowy, tj. około 250 000 żołnierzy. Największy przyrost nastąpił w 2 Korpusie

Polskim we Włoszech, który osiągnął stan około 105 000 żołnierzy¹⁰.

Po zakończeniu drugiej wojny światowej polskie jednostki podległe rządowi polskiemu w Londynie stacjonowały na Wyspach Brytyjskich, w Niemczech, we Włoszech oraz na Środkowym Wschodzie. W Anglii i na terenie Szkocji rozmieszczony był 1 Korpus Polski, 4 DP (ok. 90% stanu etatowego), 16 SBPanc., 1 SB-Spad. i inne jednostki tyłowe. We Włoszech stacjonował 2 Korpus Polski, na Bli skim Wschodzie jednostki podległe 2 Korpusowi (7 DP, 16 Pomorska BP, 14 SBPanc., 16pal), w północnych Niemczech 1 Dywizja Pancerna.

W końcowym okresie wojny PSZ na Zachodzie posiadały 1335 czołgów, 2971 transporterów opancerzonych, 1087 samochodów pancernych, 2050 dział i moździerz oraz 32 000 różnych pojazdów mechanicznych.

Polskie Siły Powietrzne zorganizowane były w 14 dywizjonach (9 dywizjonów myśliwskich, jeden dywizjon myśliwsko rozpoznawczy i trzy dywizjony bombowe ciężkie oraz jeden dywizjon bombowy lekki).

Marynarka Wojenna posiadała 1 krążownik, 6 kontrtorpedowców, 3 okręty podwodne i 5 ścigaczy.

Podsumowując bilans wysiłku mobilizacyjno-organizacyjnego PSZ na Zachodzie i ich wysiłku zbrojnego trzeba podkreślić, iż jednostki lądowe walczyły na trzech teatrach działań wojennych: północnoeuropejskim (w 1940 r. i w latach 1944-1945), zachodnioeuropejskim (w 1940 r. i w latach 1944-1945) oraz na śródziemnomorskim (w latach 1940-1942 w Afryce Płn. i w latach 1944-1945 we Włoszech). Polska Marynarka Wojenna obejmowała zasięgiem swych działań Morze Północne, Morze Norweskie, Morze Arktyczne, Ocean Atlantycki i Morze Śródziemne.

Wnioski końcowe

- PSZ na Zachodzie przez cały okres drugiej wojny światowej działały w składzie wojsk sojuszniczych, obok wojsk francuskich, brytyjskich, amerykańskich, australijskich, nowozelandzkich, czechosłowackich, hinduskich, kanadyjskich, północno-afrykańskich. Nigdy nie wystąpiły w całości i na samodzielny kierunek operacyjny.
- PSZ na Zachodzie uczestniczyły w najważniejszych bojach na frontach zachodniej Europy i w Afryce.
- Istotą polskiego wysiłku mobilizacyjnego na obczyźnie w latach drugiej wojny światowej jest fakt, że naród polski pozbawiony własnego terytorium, mimo klęski poniesionej we wrześniu 1939 roku, mimo wielu piętujących się trudności i przeszkód, zdołał powołać pod broń ponad 300 000 żołnierzy.

---

¹⁰ J. R a d o m s k i, *Polskie Siły Zbrojne i instytucje wojskowe rządu RP na obczyźnie po zakończeniu II wojny światowej*, [w:] *Naczelni Wodzowie i wyżsi dowódcy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, Warszawa 1995, s. 196.

- Wystawienie tak wielkich sił zbrojnych na obcej ziemi jest faktem nieznanym w historii.
- Kiedy zakończyły się działania wojenne w Europie i kiedy mocarstwa zachodnie 5 lipca 1945 roku cofnęły uznanie rządu polskiego w Londynie, żołnierze polscy przeżywali wielki dramat. Żadna z polskich jednostek, poza dwoma Zgrupowaniami Piechoty we Francji, nie powróciła do Polski.
- Do kraju powróciło indywidualnie około 114 000 żołnierzy, pozostali wybrali los emigrantów, wyjeżdżając do Ameryki, Australii, Afryki Południowej, inni osiedlili się przede wszystkim na terenie Francji, Wielkiej Brytanii, Holandii, Belgii i Niemiec.

SUMMARY

The Mobilization and Organization Effort of the Polish Armed Forces in the West During World War II

The September 1939 repulse and the occupation of the whole territory of Poland by German and Russian aggressors' armies did not cause the disappearance of Poland from the world map or the end of a further fight of the Polish army and nation. In spite of the territory loss, constitutional crisis caused by internment of the national and military authorities in Romania, Poland was still an active ally of anti-German coalition.

None of the members of Polish political or military authorities assumed that this situation can be permanent, nobody thought about putting up with the tragic fate. The Polish society also did not intend to resign from the further fighting with the occupants in order to gain independence and sovereignty of Poland.

The continuation of armed fight became at that time historical necessity. It was also a visible sign that Poland as a country did not stop existing. The personification of this fight were the leading national and military authorities which were placed abroad and gathered – first at the side of France, later Great Britain – the Polish Armed Forces. They documented Polish presence in the camp of allies during World War II on land, at sea and in the air. The priority for Polish authorities abroad was the biggest participation of Poland in the war at the side of allies which finally was supposed to lead to independence of the occupied country.

An achievement of mobilization and organization effort abroad during World War II is the fact that the country without its territory, after the September repulse, in spite of numerous obstacles managed to gather more than 300 000 soldiers. It is the only known situation in history when such a huge army was gathered abroad.